

PRIKAZ

SPORNA ZAJEDNICA – NOVIJE TEORIJE O NACIJI I NACIONALIZMU

Vjeran Katunarić. Naklada Jesenski i Turk. Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 2003, str. 335.

Zasigurno nijedan pojam ne dominira u svakodnevici i suvremenom društvu među cjelokupnom ljudskom populacijom, a ne gubeći pritom na diskurzivnoj aktualnosti i svježini, kao što je to pojam nacije, nacionalizma i etničnosti. Gotovo nekom magičnom silom, od radnika i seljaka pa do vrhunskih intelektualaca modernoga svijeta, usađeni su ovi pojmovi u njihove umove dajući im građu za "misliti" već više od dva stoljeća. Iako se na prvi pogled čini kako su ovi pojmovi toliko jasni i obični te da je svaka rasprava o njima sa znanstvenog gledišta danas "nepotrebna", događa se upravo suprotno. Oni su postali predmetom bavljenja mnogih znanstvenih disciplina društvenih znanosti, prije svega sociologije, etnologije i povijesti, a rezultat je mnoštvo objavljenih kraćih i dužih radova o toj temi.

Knjiga *Sporna zajednica* † *Novije teorije o naciji i nacionalizmu* zasigurno je velik doprinos u rasvjetljavanju svih mogućih značenja u svim mogućim kontekstima u kojima se pojmovi nacija, nacionalizam i etničnost konstruiraju i dekonstruiraju, što opet ovisi o ideološkom diskursu konstruktora. Sam naslov daje naslutiti kako je riječ o nečem "spornom", "nejasnom", zajednici koja nije kao druge, npr. seoske ili gradske.

U uvodnom dijelu autor najavljuje temu kojom se knjiga bavi i podsjeća kako se sredinom dvadesetoga stoljeća u sociološkim krugovima na trenutak zaboravilo na naciju jer se smatralo da je nacija nešto što odumire. Autor najavljuje metodologiju kojom će (se može) promatrati problem nacije ovoj knjizi. Naglašava kako se nacija promatra kao izvjestan paralelizam diskursa; politički proces podložan zahvatima službenih nacionalnih (nadmacionalnih) ideologija i znanstveno promatrana pojava. Nadalje navodi kako knjiga traži put za najmanje ideološki opterećenim stajalištem kao mogućim novim, i možda jedinim koji daje nadu u budućnost. Nacija je kao oblik kolektivnog identiteta u današnjem modernom društvu postala nešto ograničeno, što vrijedi ne samo za ograničenje univerzalističkih tendencija suvremene države nego postaje kočnicom razvoja modernog gospodarstva.

Nakon uvodnog poglavlja knjiga se dijeli na četiri glavna poglavlja. Prvo poglavlje nosi naziv *Scila i Haribda: nacionalizam i službeni antinacionalizam*. Upoznaje nas s dvjema društvenim silama, nacionalizmom i službenim antinacionalizmom, čija realnost određuje gotovo sve znanstvene pristupe, osim rijetkih iznimaka. Njihov utjecaj u znanosti teško se moći izbjeći. Glavne nadmacionalne

ideologije: imperijalizam, boljševizam, panislamizam i liberalizam nalaze se nasuprot nacionalnim ideologijama. U stalnim interakcijama nadnacionalnih i nacionalnih ideologija dolazilo je i dolazi prema potrebi za međusobnim posezanjima, nekad više, a nekad manje, što će ovisiti o nizu društveno-gospodarskih čimbenika. Drugi važni moment promatranja je problem demokracije i njezinih temeljnih postulata o jednakosti, bratstvu i slobodi, koji su u današnjem modernom društvu dirigirani i određeni kako odgovara tržišnom sustavu. Javlja se sve veći procijep između demokratske države, njezine zadaće i uloge kao socijalnog zaštitnika građana, kao i temeljnog smisla građanskog društva (jednakost, bratstvo, sloboda), nasuprot ničim ograničenom *slobodnom* tržištu, *jednakosti* svih tržišnih natjecatelja i multukulturalnom *bratstvu* samo poradi funkcioniranja tržišta radne snage, što rezultira "socijalnim darvinizmom" kao jedinom ideološkom stvarnosti današnjeg svijeta. Glavni ideološki instrument ovih neoliberalnih kapitalističkih činjenica je nacija, bez obzira je li posrijedi nacionalizam ili službeni antinacionalizam.

Drugo poglavlje *Od ruba prema središtu društvene znanosti* daje povijesni tijek razvoja ideje nacije, nacionalizma, promjene značenja ovih pojmova prema gospodarsko-društvenim kretanjima. Analiza započinje od vremena "proljeća naroda" 40-tih godina 19. stoljeća. Prati naciju i nacionalizam od doba kad je bila nešto rubno, odnosno novi nusproizvod modernog industrijskog društva koji će tek u 20. stoljeću postati nezaobilaznom društvenom činjenicom, a naročito kada se u prvoj polovici toga stoljeća pokaže u najgorem svjetlu. U drugoj polovici prošlog stoljeća, a naročito na njegovu kraju, postat će središnje pitanje društvene znanosti. Na kraju se zaključuje kako je nacionalizam i njegov antipod antinacionalizam danas ponovno prisutan, a njihov *revival* snažniji nego ikad. Propali veliki nadnacionalni sustavi † imperijalizam i socijalizam s jedne strane, a potpuno neuvjerljiv i za čovjeka nemilosrdan liberalizam s druge strane, utječu na okretanje ljudi nacionalizmu ili vjerskom fantizmu.

Treće poglavlje pod nazivom *Nadnacionalni sustavi i nacionalizam* promatra nacionalizam i nadnacionalne sustave u međusobnim interakcijama, polazeći od nacije kao načina oblikovanja kolektivnog identiteta. Govori o krajnjim rezultatima društvenih integracija u 20. stoljeću, boljševičkih i imperijalističkih kao prošlim odnosno liberalističkih i arapsko-islamističkih koje postoje danas. Cilj je svakoga od tih načina integracije prevladavanje i ukidanje nacionalizma. Međutim, to nije uspjelo dvjema prošlim ideologijama, a kako nam činjenično argumentira autor, ne uspijeva ni današnjim, te se ispravno pita je li im je to zaista ikad bilo ciljem. Nadnacionalni sustavi se održavaju pomoću nacionalizma i obrnuto. Društvena struktura i identitet društva se kao dva oblika društvene stvarnosti mijenjaju u međusobnoj ovisnosti, čime se znanstvena spoznaja o društvu odvaja od globalističke i nacionalističke ideologije. Globalistima nacionalizam koči protok roba, ideja i ljudi, a nacionalistima globalizam rastače nacionalni suverenitet i bogatstvo. No niti jedno nije sasvim točno; globalisti ne žele slobodan protok ljudi preko nacionalnih granica, dok su nacionalističke elite vlasnici multinacionalnih korporacija. Autor svaki nadnacionalni pokret analizira u njegovu odnosu prema nacionalizmu da bi u trećem poglavlju zaključio kako korist od

nacionalizma, odnosno nadnacionalizma, nema najveći dio populacije neke države ili država, nego samo njegova elita, dok struktura društvene stvarnosti u kojoj ona većina skromno ili teško živi ostaje kao "najveća svetost" koju se ne smije dirati. Europa i razvijene zemlje zbog takve nadnacionalne, nacionalne i društvene ideologije postaju multikulturalne, pojava segregacije postaje normalna pojava, a time i realna mogućnost radikalnog nacionalizma i rasizma.

Četvrto poglavlje svojim opsegom zauzima gotovo dvije trećine knjige, a moglo bi se prikazati kao zasebna knjiga, jer se u njemu daje povijesni pregled najvažnijih teoretičara novijeg doba u društvenim znanostima koji su se bavili nacijom. Sam naslov poglavlja *Novije teorije o naciji i nacionalizmu: pravci i primjeri* to i potvrđuje. Osim uvodnog dijela i tipologije teoretičara do 70-tih godina 20. stoljeća, četvrto poglavlje se dijeli na tri potpoglavlja: 1. *Nacionalizam kao primordijalizam*, 2. *Nacionalizam kao proizvod modernog društva* i 3. *Od dekonstrukcije nacionalnog do konstrukcije postnacionalnog*, i završava zaključnim razmatranjima.

U uvodnom dijelu se navode kriteriji odabira pojedinih autora u knjizi. Prvi kriterij je zastupljenost i citiranost pojedinih autora u literaturi, a drugi sposobnost pojedine teorije da pruži odgovore na ključna pitanja o naciji, nacionalizmu, starosti ovih pojava, razvoju nacije, fenomenu nacije, privrženosti naciji i budućnosti nacije i nacionalizma.

Do 1970-ih godina 20. stoljeća samo je manji broj autora preživio nove modernističke teorije o naciji. Najpoznatiji "preživjeli" postali su klasici: Clifford Geertz i Fredrik Barth. Drugi rani autori uzimaju se s rezervom, odnosno samo zbog njihovih klasifikacijskih shema o nacionalizmu. Tako autor navodi britanskog povjesničara Hansa Kohna, koji od Nijemca Friedricha Meineckea preuzima podjelu na "državne nacije" i "kulturne nacije". Kohn dijeli nacije na "zapadne" do Rajne i "nezapadne" istočno od Rajne. Druga, važnija klasifikacija potječe od Britanca Carltona Hayesa iz 1930-ih, koji razlikuje 6 tipova nacionalizma: humanitarni, jakobinski, liberalni, tradicionalni, protekconistički i integralni. Njemački filozof Helmuth Plessner se koristi izrazom "zakašnjela nacija", koja se odnosi na istočni/etnički nacionalizam, za razliku od građanskog/zapadnog.

U socijalističkim zemljama nacionalizmom se bave autori Karklins i Sokolovski u SSSR-u, Miroslav Hroch u Čehoslovačkoj, István Bibó u Mađarskoj. Na zapadu se nakon Drugoga svjetskog rata spominju britanski povjesničar Hugh Seton-Watson, John Breuilly, zatim američki sociolog Louis Snyder, Karl Deutsch, potom još dva britanska politologa J. C. Furnivall i M. G. Smith, nizozemski politolog Arendt Lijphart. Navedeni autori prikazali su poimanje nacionalizma u društvenim znanostima do pojave nacionalizma i polaze najvećim dijelom od evolucionizma i kulturnog relativizma. Teoretičari 1980-ih i poslije pokušali su dati opću društvenu teoriju o nacionalizmu.

Potpoglavlje *Nacija kao primordijalizam* navodi dva autora kao vodeće predstavnike ovog pravca. Prvi od njih je Clifford Geertz, koji upotrebljava izraz "primordijalna vezanost" kao oznaku za društvene veze koje se temelje na srodstvu, a te

veze zbog modernizacije slabe te jača "građanska vezanost". Drugi predstavnik ovog pravca Pierre L. van den Berghe etničnost izvodi iz bioloških osnova etničnosti koje su najdublja srodnička veza, prema čemu je etničnost prošireno srodstvo. Drukčije rečeno, etničnost je nastavak nepotizma (rodbinske veze), a nepotizam nastavak egoizma. Uz egoizam veže i pojam altruizma. Oba pojma su, smatra on, genetski uvjetovana, dok isključuje svaku kulturološku uvjetovanost u nastanku nacije.

Na van den Berghe se nadalje naslanjaju drugi autori primordijalističkog pravca: Michael Banton, Michael Hechter i Walker Connor. Tako Banton primjenjuje pretpostavke teorije racionalnog izbora prema kojoj je sebični pojedinac najracionalniji akter u stvaranju svoje pripadnosti. I Hechter smatra slično kako individualne vrijednosti i sklonosti pojedinaca uvijek proizlaze iz potreba za maksimalnom individualnom koristi, tako je nacija vrsta velike solidarne skupine. Connor uzroke nacionalizma traži u emocionalnoj privrženosti pojedinca jednom narodu iz čega se javlja nacionalizam, za razliku od šireg pojma patriotizma. Ovo se odnosi na multinacionalne države. John A. Armstrong smatra da nacije postoje prije nacionalizma te je samo nacija moderna tvorevina. Prihvatio je dosta kulturalističkih objašnjenja u svojoj teoriji, pa se takav pristup zajedno sa Anthony D. Smithovim naziva "etnosimbolizmom". Ključni pojam je "mitsko-simbolički kompleks" kojim se označavaju dva sustava vjerovanja i priča o porijeklu; teritorijalni, temeljen na rodovskom porijeklu i gradski, temeljen na svijesti o pripadnosti jednoj kolektivnoj zajednici.

Drugo potpoglavlje *Nacionalizam kao proizvod modernog doba* prijelaz je iz primordijalističkih teorija prema modernizmu. Njegov je predstavnik Anthony D. Smith. On smatra kako su etničke skupine trajne tvorevine porijeklom iz prošlosti, koje gaje etnički mit o "zlatnom dobu" svoje prošlosti. Mitove dijeli na komunalne (stara Grčka) i dinastičke (Franačka). Društvo se dijeli na elitu i masu koje su u početku razdvojene, no pojavom vernakularnih jezika se približavaju. Tako populacija koja ima zajednički povijesni teritorij, zajedničke mitove i povijesna sjećanja, masovnu javnu kulturu, zajedničku ekonomiju i zakonska prava za sve pripadnike čini naciju.

Značajke modernističkih teorija nacija svode se na nekoliko temeljnih pravaca: instrumentalizam, situacionizam, interakcionizam, developmentalizam, konstrukcionizam i modernizam. Temeljna postavka ovih teorija je da su na nastanak nacija utjecale industrijska modernizacija i medijska revolucija pa su prema njima nacije nešto novo i dinamično za razliku od primordijalista, za koje su nacije stare i statične. Nacije su za moderniste nešto kvazirealno.

Norvežanin Fredrik Barth je svojim esejom o "etničkim granicama" začetnik modernističkog smjera u teoriji nacije. On spaja primordijalističko i instrumentalističko objašnjenje u objašnjenju etničkih skupina Trećeg svijeta. Temelj njegove teorije svodi se da je na mikrorazini nacionalni identitet nešto zadano pojedincu kao spol i društveni status, a njegova skupina može mijenjati sadržaj svojih kulturnih obilježja i povijesnog pamćenja. Ernest Gellner tvrdi da je kultura primarni označitelj pripadnosti. Nacionalne kulturne ustanove temelj su stvaranja "izmišljanja" nacije u prvoj fazi i služe njezinu

održanju kasnije. Drugi teoretičar, Benedict Anderson, rabi pojam "zamišljena zajednica" za nastanak nacije koja može nastati tek pojavom masovnog tiska. Engleski povjesničar Eric Hobsbawn smatra kako se izmišljanjem tradicija, obreda i njihovih ponavljanja nastoji stvoriti fiktivna veza sa prošlošću i time ojačati nacija. Historijski sociolog Imanuel Wallerstein i marksistički strukturalist Etienne Balibar smatraju da je zajednica prividno pomirenih proturječja. Wallerstein kulturu i njezin proizvod ÷ naciju ÷ smatra ideološkom službenicom svjetskog kapitalističkog poretka. Slično i Balibar spominje *homo nacionalisa* kojeg stvara svjetski ekonomski sustav putem države. Liah Greenfed smatra da nacionalizam neće dugo izumrijeti, sve dok neki drugi kulturni kanon ne zamijeni postojeći nacionalistički, kao što je on zamijenio staleški. Michael Mann povezuje društvo kao sustav moći i naciju kao sustav kolektivnog identiteta. Nacija ima ključnu društvenu ulogu u najkorisnijoj ustanovi moderniteta naciji-državi, dajući joj čvrsto uporište.

Treće potpoglavlje *Od dekonstrukcije nacionalnog do konstrukcije postnacionalnog* predstavljaju autori koji pripadaju postmodernističkom diskursu i odustaju od evolucionističkog poimanja društva, te izgradnje opće društvene teorije. Michael Billig pojmom "banani nacionalizam" razotkriva predstavljanje službene antinacionalističke politike, koja prema potrebi predstavlja što je, a što nije nacionalizam. Floya Anthias i Nira Yuval-Davis razmatraju naciju i nacionalizam s feminističkog stajališta te zaključuju kako je to instrumentalizacija ženskog od muškaraca u konstrukciji nacije. Manuel Castells smatra da se društvena svijest temelji na pitanju i odgovoru o smislu društvenog identiteta, tko smo "mi", jer je kapitalizam iz industrije i ustanova istjerao svaku društvenu svrhu osim profita. Roger Brubaker smatra da se nacijom treba baviti kao "kategorijom prakse", a ne "kategorijom analize" jer se nacija uzaludno pokušava definirati. Nacija je nešto fluidno što iznenada kristalizira ÷ nestabilan proizvod. Davis Miller ulogu nacije vidi u obrani i zaštiti kulture ÷ republikanski princip sudjelovanja u društvu, za razliku od liberala koji su "kulturno neutralni". Charles Taylor se bavi ispitivanjem mogućnosti zajedničkih polazišta pluralnih multikulturalnih društava, politikom njihova priznavanja, odnosno politikom identiteta, čime bi trebalo priznati razlike među nacionalnim skupinama. Jürgen Habermas smatra da je demokracija vitalniji izvor moderne epohe od nacionalizma. Nacionalizam je inženjering 19. stoljeća kojem vijek trajanja ističe. Spada u rijetke eurooptimiste, misli da će europski identitet zaživjeti unatoč današnjim malim šansama uz postojeće nacije.

Na kraju Vjeran Katunarić pokušava ponuditi rješenje koje bi možda moglo riješiti problem nacionalizma i antinacionalizma. Smatra kako bi teorijska analiza društva svih negativnih pojava trebala zamijeniti danas dva vladajuća diskursa, nacionalistički i službeni antinacionalistički. Tada bi se moglo baviti nacijom i nacionalizmom bez ideološke zastranjenosti.

Marinko Vuković